

RUMANTSCH

FACTS & FIGURES

Situaziun giuridica dal rumantsch

Al nivel federal

Il dretg da linguas da la Svizra sa basa principalmain sin l'artitgel 70 da la Constituziun federala e sin il dretg costituziunal na scrit ma renconuschì dal Tribunal federal (stadi: 1. d'october 2004, cf. www.admin.ch > Constituziun federala). La libertad da lingua ha, tut tenor ses diever, in cuntegn different: sch'ella vegn duvrada tranter singulas personas privatas, sa tracti dal dretg da s'exprimer en quella lingua ch'ins tscherma libramain; sch'ella vegn duvrada tranter personas privatas ed il stadi, sa tracti dal dretg minimal da duvrr in lingua naziunala minoritara en tschertas domenas, p.ex. sco lingua da scola e/u lingua administrativa. L'impurtanza dal princip territorial (appartegnientscha ad in territori linguistic circumscriit) vegn relativada dal Tribunal federal e considerata plitost sco in princip e main sco in dretg costituziunal.

L'artitgel 116 da la **veglia Constituziun federala (art. 116 vCF¹)** determinava dapi il 1938² las linguas naziunales ed uffizialas da la Confederaziun sco suonda:

- 1 Il tudestg, il franzos, il talian ed il retoromantsch èn ils linguatgs naziunals da la Svizra.
- 2 Il tudestg, il franzos ed il talian vegnan declerads sco linguatgs uffizials da la Confederaziun.

Il 10 da mars 1996 ha il pievel svizzer acceptà cun ina maioritad da vuschs da 76% la revisiun da l'artitgel da linguas costituziunal. En la **nova Constituziun federala (nCF³)** dals 18 d'avrigl 1999 è quest artitgel da linguas vegnì midà en **l'artitgel 70 (linguas)**.

- 1 Las linguas uffizialas da la confederaziun èn il tudestg, il franzos ed il talian. En il contact cun personas da lingua retoromantscha è er il retoromantsch lingua uffiziala da la confederaziun.
- 2 Ils chantuns determineschjan lur linguas uffizialas. Per mantegnair l'enclegientscha tranter las cuminanzeas linguisticas, respectan els la composiziun linguistica usitada e resguardan las minoritads linguisticas tradiziunales.
- 3 La confederaziun ed ils chantuns promovon la comunicaziun ed il barat tranter las cuminanzeas linguisticas.
- 4 La confederaziun sustegna ils chantuns plurilinges tar l'adempliment da lur incumbensas spezialas.
- 5 La confederaziun sustegna mesiras dals chantuns Grischun e Tessin per mantegnair e promover la lingua retoromantscha e taliana.

La quadrilinguitad da la Svizra è francada en **l'art. 4 (linguas naziunales)** da la nova Constituziun federala:

- 1 Las linguas naziunales èn il tudestg, franzos, talian ed il retoromantsch.

Cun las novas premissas da la politica linguistica federala, francadas en la nCF¹, sco er cun numerusas intervenziuns parlamentaras è vegnida redefinida l'incumbensa da la Confederaziun e dals chantuns (engaschament politic-linguistic pli grond).

Publicaziuns impurtantas sco leschas, explicaziuns davart las votaziuns, e.u.v. vegnan stampadas er en lingua rumantscha, ed ils Rumantschs han la pussaivladad da sa drizzar a las autoritads federalas en lur lingua materna.

¹ vCF = (veglia) Constituziun federala da la Confederaziun svizra dals 29-5-1874, CS 101.

² Votaziun dal pievel (istorica!) dals 20-2-1938 davart la renconuschientscha dal rumantsch sco lingua naziunala.

³ nCF = (nova) Constituziun federala da la Confederaziun svizra dals 18-4-1999.

En il rom da l'artigel da linguas, revedì en la nCF¹, ha l'Uffizi federal da cultura (UFC) elavurà ils onns 1999–2004 mesiras per sia realisaziun. Quellas prevesan ina **lescha da linguas**, la promoziun da las minoritads linguistics, la chapientscha ed il barat tranter las cuminanze linguistics sco er simposis (cf. www.kultur-schweiz.admin.ch).

La primavaira 2004 ha il Cussegl federal decedì da desister per motivs da spargn da preschentar al Parlament ina missiva davart la Lescha da linguas. La Lescha da linguas avess effectuà a partir dal 2008 novas expensas federalas da 17 milliuns francs. Plinavant avess ella obligà il Cussegl federal da sustegnair finanziaimain las stentas da chantuns plurilinges sco Berna, il Vallais, il Grischun e Friburg per il barat da scolars e scolasts, la producziun da meds d'instrucziun, la realisaziun da curs da linguas per migrants u il mantegniment d'agenturas da novitads. En pli fiss vegnida promovida la plurilinguitad tras in post scientific che la Confederaziun ed ils chantuns avessan manà cuminaivlamain. Cun la renunzia ad ina Lescha da linguas federala croda suenter lungas preparativas ina pitga prevedsida per ina politica linguistica activa en la Svizra.

Ils chantuns, las organisaziuns linguistics e la Conferenza svizra dals directurs chantunals da l'educaziun publica (CDE) han exprimì lur dischillusiun da la decisiun negativa dal Cussegl federal. Stadi actual (2004): deputadas e deputads dals chantuns bilings s'engaschan, ensemen cun la CDE, per che la Leschas da linguas vegnia integrada en il plan da legislatura 2004–2008 dal Cussegl federal.

La nova Constituziun federala è entrada en vigur l'emprim da schaner 2000. Cun l'art. 69 dat ella er a la **promoziun da cultura federala** ina basa costituziunala. La Confederaziun è obligada da prender resguard da la diversitad culturala e linguistica dal pajais. L'artigel da cultura 69 nCF¹ satisfa ad in impurtant basegn giuridic e fa ina punt tranter la Constituziun federala e la promoziun da cultura vivida. El furma la basa per la Lescha per promover la cultura (en planisaziun) e dattan la pussaivladad da reponderar e da reorganisar la politica da cultura federala e sia interraziun cun chantuns, vischnancas e persunas privatas.

Ultra dals art. 4 e 70 nCF¹ datti anc auters artitgels costituziunals e differentas leschas e disposiziuns federalas che regardan las linguas naziunals ed uffizialas da la Svizra:

Art. 8 nCF¹ (egualitad giuridica): *² Nagin na dastga vegnir discriminà, particularmain betg pervia da l'origin, [...], da la lingua, [...]*

Art. 18 nCF¹ (libertad da lingua): *La libertad da lingua è garantida.*

Art. 31 nCF¹ (privaziun da la libertad): *² Mintga persuna che vegn privada da la libertad ha il dretg da vegnir infurmada immediat ed en ina lingua chapaivla davart ils motivs da la privaziun da la libertad e davart ses dretgs. [...]*

Art. 188 nCF¹ (Tribunal federal): *⁴ Tar l'elecziun da las derschadras e dals derschaders dal tribunal federal prenda l'assemblea federala resguard sin ina represchentanza da las linguas uffizialas.*

Art. 15 LPubl² (Publicaziun en lingua rumantscha): *Decrets federals d'impurtanza particulara vegnan publitgads en rumantsch en furma da stampats separads. La Chanzlia federala determinescha tals decrets en convegnientscha cun la Chanzlia chantunala dal Grischun.*

¹ nCF = (nova) Constituziun federala da la Confederaziun svizra dals 18-4-1999.

² LPubl = Lescha federala davart las collecziuns dal dretg federal ed il Fegl uffizial federal. (Lescha da publicaziuns uffizialas) dals 18-6-2004, CS 170.512.

Art. 11 da l'ordinaziun davart las translaziuns da l'administraziun federala, al. 3: translaziuns en las linguas uffizialas: ¹ *Il cussegl federal decretescha directives per la translaziun en rumantsch.* ² *La translaziun da texts impurtants e da decrets dal dretg federal en rumantsch succeda en collavuraziun cun la chanzlia chantunala dal Grischun.*

Art. 153 OG¹: ¹ *Las spaisas giudizialas che ston vegnir pajadas da las partidas, sa cumponan da la taxa dal tribunal e da las spaisas per translaziuns, cun excepziun da translaziuns en u da linguas naziunalas (...).*

Art. 4 LFPC²: ¹ *Il derschader e las partidas ston sa servir dad ina da las linguas naziunalas da la Confederaziun. Sch'i fa da basegn, ordinescha il derschader la translaziun.*

Art. 1 LFPC² regla la procedura en ils fatgs da cuntraversa giuditgads dal **Tribunal federal** en unica istanza e menziunads en l'**art. 41** da la Lescha davart l'organisaziun giudiziaria dals 16 da december 1943. Ella vegn però applitgada a basa da l'**art. 40 LO** per tut ils cas purtads davant il Tribunal federal, sche la lescha na cuntegna autras disposiziuns da procedura. Tenor l'**art. 116** e l'**art. 37 al. 3 LO** vegn la decisiun dal Tribunal federal redigida en ina lingua uffiziala, per regla en la lingua da la decisiun contestada. A quai s'aggiunschan las disposiziuns cuntegnidas en ils **art. 97 da la Procedura penala federala** e **95 da la Procedura penala militar**a, en relaziun cun l'**art. 14 da l'Ordinaziun d'applicaziun correspondent**a. L'**art. 37 da la Lescha federala davart la procedura administrativa federala** prevesa che *las autoritads federalas prendian lur decisiuns en la lingua uffiziala, en la quala las partidas han fatg u faschessas lur dumondas, las davosas istanzas chantunalas en la lingua uffiziala prescritta tenor dretg chantunal.*

Art. 1 e 2 da la Lescha federala davart ils agids finanzials per il mantegniment e la promoziun da la lingua e cultura rumantscha e taliana dals 6 d'october 1995 (stadi 1-10-1996):

¹ *La Confederaziun po, en il rom dals credits concedids, accordar als chantuns Grischun e Tessin agids finanzials per sustegnair: a. mesiras generalas da mantegniment e da promoziun da la lingua e cultura rumantscha e taliana; b. organisaziuns ed instituziuns cun incumbensas surregionalas per il mantegniment e la promoziun da la lingua e cultura rumantscha e taliana; c. ediziuns en Svizra rumantscha ed en Svizra taliana.*

² *La Confederaziun po, en il senn dal mantegniment e da la promoziun da la lingua rumantscha, sustegnair la pressa rumantscha.*

³ *Is agids finanzials federals èn subordinads ad ina prestaziun adequata dals chantuns Grischun e Tessin [almain 25% dals custs totals].*

⁵ *Il Cussegl federal po fixar taxas differentas.*

Al nivel chantunal

La Confederaziun ceda la competenza en dumondas da lingua als singuls chantuns. Il chantun Grischun proceda tenor il princip da l'autonomia communal: las vischnancas grischunas pon determinar sez lur lingua administrativa e lur lingua da scola (dapi il 2003 en convegnointscha cun il Chantun). Il Grischun ha proclamà il 1880 il tudestg, il rumantsch ed il talian sco linguas chantunalas ed ha reglè lur diever

¹ OG = Lescha federala davart l'organisaziun giudiziala dals 16-12-1943 (stadi dals 13-4-2004).

² LFPC = Lescha federala davart il process civil dals 4-12-1947 (stadi dals 23-1-2001), CS 273.

en l'administraziun, en la legislaziun ed en la giurisdicziun chantunala. Entant che l'**art. 46 da la veglia Constituziun chantunala**¹ determinava simplamain las trais linguas dal chantun² sco linguas chantunalas, sa basa l'**art. 3 da la nova Constituziun chantunala**³ (en vigor dapi il 2003) sin las trais pitgas «linguas nazionalas ed uffizialas», «proteccziun per las linguas minoritaras» e «lingua(s) uffiziala(s) e lingua(s) da scola» (stadi 1-10-2004; vesair www.gr.ch > Departemente/Dienststellen > Amt für Kultur > Publikationen > Gesetzessammlung > Bündner Rechtsbuch > Suchen: Sprachen).

L'artigel 3 da la nova Constituziun chantunala³ (Linguas) tuna sco suonda:

- ¹ *Il tudestg, il rumantsch ed il talian èn las linguas chantunalas ed uffizialas equivalentas dal chantun.*
- ² *Il chantun e las vischnancas sustegnan e prendan las mesiras necessarias per mantegnair e promover la lingua rumantscha e taliana. Els promovan la communicaziun ed il barat tranter las cuminanzas linguisticas.*
- ³ *Las vischnancas ed ils circuls determineschan lur linguas uffizialas e lur linguas da scola, e quai en il rom da lur cumpetenzza ed en cooperaziun cun il chantun. En quest connex respectan els la cumposiziun linguistica usitada e resguardan las minoritads linguisticas tradiziunalas.*

La nova Constituziun chantunala renconuscha cleramain la trilinguitad dal Grischun. En quest connex s'orientescha ella tenor las directivas da la Constituziun federala. Las trais linguas chantunalas vegnan decleradas explicitamain sco equivalentas. La formulaziun pragmatica tegna quint dals giavischs da las minoritads linguisticas indigenas.

Art. 90 nCC (Cultura e perscrutaziun): *Il chantun e las vischnancas promovan la lavur artistica, culturala e scientifica sco er il barat cultural. Per quest intent resguardan els la varietad linguistica e las particularitads regionalas dal chantun.*

Art. 25 LDP⁴ (Lingua): *Ils documents da votaziun chantunals vegnan publitgads en lingua tudestga, rumantscha e taliana e vegnan tramess a las vischnancas tut tenor lur appartegnientscha linguistica. Ils votants pon declerar envers la suprastanza communal en tge lingua ch'els vulan retschaiver ils documents da votaziun. En l'Ordinaziun concernent il diever dal rumantsch grischun per ils documents da votaziun rumantschs e per il Cudesch da dretg grischun rumantsch (DG 180.200), a basa da l'art. 25 LDP⁴ e da l'art. 4 da l'Ordinaziun davart l'ediziun d'in nov Cudesch da dretg grischun e la cuntinuaziun da la collecziun uffiziala da leschas, decida la Regenza ils 26 da zercladur 2001 en l'art. 1: *Ils documents chantunals da votaziun rumantschs vegnan publitgads per rumantsch grischun* ed en l'art. 2: *Il cudesch da dretg grischun rumantsch vegn publitgà per rumantsch grischun.* (En vigor dapi il 1-7-2001.)*

¹ Constituziun per il chantun Grischun (CC) dals 2-10-1892 (en vigor fin il 2003).

² Tudestg, rumantsch e talian. Linguas nazionalas dal chantun Grischun eran fin il 1996 il tudestg, il talian ed ils tschintg idioms rumantschs sursilvan, sutsilvan, surmiran, puter e vallader. Cun decisiun da la Regenza grischuna dals 2-7-1996 daventa nov il rumantsch grischun lingua uffiziala dal chantun, sche quel sa drizza a l'entira populaziun rumantscha (cf. chap. «Rumantsch grischun», p. 93 s.).

³ Constituziun dal chantun Grischun (CC), 2003, DG 110.100.

⁴ LDP = Lescha davart il diever dals dretgs politics en il chantun Grischun, versiu tenor conclus dal pievel dals 10-6-2001, approvada dal pievel ils 10-6-2001, DG 150.100.

⁵ Versiu tenor decisiun dal pievel dals 10-6-2001.

Art. 59 UGCG¹ (Lingua da tractativa): *Mintga commember [dal Cussegl grond, red.] è liber da dar ses votum en tgenina da las trais linguas chantunales ch'el vul. Mintga commember ha il dretg da pretender translaziuns da dumondas fatgas en la lingua ch'el chapescha.*

Art. 20 LDA²: *Las linguas da dretgira èn las linguas naziunales ch'èn renconuschidas tras la constituziun chantunala.*

Art. 28 OGT³: *Las linguas da dretgira èn las linguas naziunales ch'èn francadas en la constituziun chantunala. La sentenza vegn redigida per tudestg. A las partidas en la part taliana dal pajais sto vegnir agiuntada ina translaziun taliana. Decisiv per la vigur legala è il text tudestg da las sentenzias e dals conclus. Il rumantsch è damai renconuschì expressamain sco lingua giudiziala davant il Tribunal administrativ chantunal e davant il Tribunal chantunal dal Grischun. Sin ils plauns communal, cirquital e districtual è il rumantsch renconuschì sin la medema basa constituziunala sco lingua uffiziala e damai sco lingua giudiziala en ses intschess tradiziunal (vesair Viletta 1978, p. 231).*

Art. 87 PP⁴: *Las deposiziuns ston per regla vegnir protocolladas en ina lingua naziunala che l'interrogà chapescha, conform a l'artitgel 46 da la constituziun chantunala. Per interrogar persunas da lingua estra po l'inquisitur procurar translatur che ston vegnir admonids a la vardad en il senn da l'artitgel 307 CP e che ston medemamain suttascriver il protocol per confermar la correctadad da la translaziun.*

Art. 13 OOG⁵: *La lingua da tractativa è il tudestg. Sche partidas u perditgas che san mo in'otra lingua fan part da las tractativas, consultescha il president in translatur, sche quai è necessari.*

Art. 14 OOG⁵: *La redacziun da sentenzias e da conclus succeda en lingua tudestga. A las partidas en la part taliana dal pajais sto vegnir agiuntada ina translaziun taliana. Decisiv per la vigur legala è il text tudestg da las sentenzias e dals conclus.*

Art. 10 OSC⁶: *1 Ils registers vegnan manads en lingua tudestga u taliana (art. 9 al. 1 OSC¹). [...] ³En ils circuls da stadi civil dal territori linguistic rumantsch vegn il rumantsch resguardà commensuradain en il rom dal dretg federal. Ils detagls regla la regenza tras ordinaziun*

Art. 1 al. 2 ODG⁷: *2 Il cudesch da dretg grischun vegn publitgà per tudestg, per rumantsch e per talian.*

¹ UGCG = Urden da gestiun dal Cussegl grond, DG 170.140.

² LDA = Lescha davart la Dretgira administrativa, DG 370.100.

³ OGT = Ordinaziun davart l'organisaziun e la gestiun da la Dretgira chantunala, DG 173.100.

⁴ PP = Lescha davart la procedura penala, approvada dal pievel ils 8-6-1958 (stadi dals 8-7-2004).

⁵ OOG = Ordinaziun davart l'organisaziun, la gestiun e las taxas da la Dretgira administrativa, DG 173.300.

⁶ OSC = Ordinaziun executiva davart il stadi civil, DG 213.100.

⁷ ODG = Ordinaziun davart l'ediziun d'in nov Cudesch da dretg grischun e la cuntinuaziun da la collecziun uffiziala da leschas, DG 180.100. Tenor decisiun da la Regenza grischuna dals 2-7-1996 (cf. chap. «Rumantsch Grischun», p. 93) vegn redigida la versiun rumantscha dal Cudesch da dretg grischun en l'avegnir sulettain en rumantsch grischun.

Translaziun: Ils 21-1-1991 ha la Regenza grischuna relaschà directivas concernent la translaziun da texts uffizials en talian ed en rumantsch, revedidas parzialmain il december 1996. Questas directivas reglan l'adiever concret dal talian e dal rumantsch en il Cussegl grond, en la Regenza ed en l'administraziun. L'art. 2 è vegni cumpletà cun ina nova lit. k che determinescha l'obligaziun da translatar inscripziuns vi d'edifizis publics dal Chantun. L'art. 4 al. 1 declera finalmain il rumantsch grischun sco lingua relevanta per la translaziun da texts ch'èn d'impurtanza per l'entir Chantun. L'adiever dals idioms regla l'art. 4 al. 2.

L'avrigl 2003 ha la Regenza grischuna approvà ina nova regulaziun da la Lescha federala da publicaziun. En sia consultaziun a la Chanzlia da la Confederaziun svizra pretenda elle dentant che la versiun rumantscha dals decrets saja equalmain impegnativa sco ils decrets en tschellas trais linguas uffizialas.

Linguas d'instrucziun: la nova Lescha chantunala da scola¹ dals 26-11-2000, l'Ordinaziun executiva tar la Lescha da scola (DG 421.010) ed ils plans d'instrucziun da la scola populara grischuna distinguan tranter scolas primaras da lingua tudestga, taliana e rumantscha. Las vischnancas determineschan en atgna cumpetenza il tip da lingua relevant per lur scola primara. Las uschenumnadas «scolas da lingua rumantscha» èn dentant adina stadas bilinguas. Tenor l'art. 15 da l'Ordinaziun executiva tar la Lescha da scola èn d'instruir la lingua materna ed ina segunda lingua sco roms obligatoris. L'art. 15bis al. 2 determinescha: «*L'instrucziun da rumantsch cumenza per regla en la 1. classa primara resp. en 1. classa pitschna; ella sto dentant vegnir purschida il pli tard davent da la 4. classa primara e per regla davent da la 4. classa pitschna.*» Al. 3 dal medem artigel stipulescha: «*Sch'i vegnan purschids en ina vischnanca rumantsch e talian sco roms d'elecziun obligatoris, decidan las personas cun la pussanza dals geniturs en tgenina da las duas linguas che lur uffants han da vegnir instruids.*» Tenor art. 15bis al. 4 po il Chantun «*promover tras ina cussegliaziun correspondentia l'introducziun e l'instrucziun da la lingua rumantscha en il senn d'ina lingua da contact e da vischinanza.*» Art. 16bis al. 1 determinescha: «*Ils roms d'instrucziun obligatoris per scolas tudestgas, rumantschas e talianas èn: tudestg, rumantsch e talian mintgamai sco emprima lingua, in'ulteriura lingua chantunala che vegn fixada dals purtaders sco segunda lingua, [...]*»

Art. 8 da la Lescha chantunala da scola¹ regla l'adiever da la segunda lingua:

- ¹ *En las scolas primaras ed en las classes pitschnas sto vegnir purschida almain ina lingua chantunala sco segunda lingua, e quai sco rom obligatori.*
- ² *La segunda lingua en scolas primaras rumantschas e talianas ed en classes pitschnas rumantschas e talianas è il tudestg. La segunda lingua en scolas primaras tudestgas ed en classes pitschnas tudestgas è il talian. La segunda lingua en scolas primaras tudestgas ed en classes pitschnas tudestgas cun ina instrucziun rumantscha è il rumantsch, premess che quel na vegnia betg remplazzà dal talian sin basa d'in conclus communal.*
- ³ *Tras in conclus communal po vegnir instrui rumantsch empè da talian en scolas primaras tudestgas ed en classes pitschnas tudestgas. Las vischnancas han er la pussaivladad da porscher talian e rumantsch sco roms d'elecziun obligatoris. En quel connex po il rumantsch vegnir instrui l'emprim en las emprimas trais classes da la scola primara sco rom obligatori.*

¹ Lescha davart las scolas popularas dal chantun Grischun (Lescha da scola) dals 1-8-2001, approvada dal pievel ils 26-11-2000, DG 421.000.

Il Chantun metta a disposiziun a las scolas primaras rumantschas ils meds d'instrucziun necessaris en lingua rumantscha. Responsablas per quai èn la Cumissiun chantunala per meds d'instrucziun e la Chasa editura chantunala per meds d'instrucziun. Il Chantun garantescha en pli la scolaziun da magistas e magisters primars da lingua rumantscha. Ils 27-9-1998 è vegnida revedida la Lescha davart las scolas medias ed approvada la Lescha davart la Scol'auta professiunala da pedagogia (DG 427.200). Cun quai ha lieu la scolaziun dals magisters primars sin il stgalim terziar a la nova Scol'auta professiunala da pedagogia (dapi il 2003/ 04) e betg pli al Seminari scolastic dal Grischun. Per garantir la scolaziun dals magisters da lingua rumantscha vegn revalidada considerablmain l'instrucziun da rumantsch al stgalim gimnasial. Il rumantsch po vegnir tscherni sco emprima lingua integrala durant il temp gimnasial. Ils futurs magisters rumantschs duain pudair cumpensar deficits en la lingua rumantscha er anc a la Scol'auta professiunala da pedagogia.

Al **nivel da la scola populara superiura** sa preschenta l'instrucziun da lingua en il Grischun sco suonda (tenor dretg vertent a basa dal nov concept da linguas, en vigur a partir da l'onn da scola 2002/03):

	Grischun tudestg	Grischun rumantsch	Grischun talian
Roms obligatoris	T, Ta (u R), E	R, T, E	Ta, T, E
Roms d'elecziun	R (u Ta), F	Ta, F	R, F

Directivas per scolas bilinguas: ultra dals trais tips da scola tudestg, rumantsch e talian èn pussaivels en cas excepziunals er models d'instrucziun bilingua. In tal tip po gidar vischnancas bilinguas a promover e mantegnair domaduas linguas. Ina decisiun a favur d'ina lingua resp. a disfavur d'ina autra lingua po uschia vegnir evitada. Ils 9-11-2001 ha decretà il Departament d'educaziun, cultura e protecziun da l'ambient dal chantun Grischun directivas per manar scolas bilinguas u singulas partiziuns da classas en il senn d'ina immersiuin parziala. Questas directivas èn preschentadas sin la pagina d'internet da l'Uffizi per las scolas popularas e las scolinas dal chantun Grischun (www.avs-gr.ch > basas giuridicas).

Al **nivel da la scola media** vegn menziunada la lingua materna en l'art 5 da l'Ordinaziun davart ils examens da maturitad als gimnasis da la scolas medias grischunas sco rom da maturitad: *2«Sco lingua materna vegnan examinads il tudestg, il talian ed il rumantsch. Scolars da lingua materna taliana vegnan examinads en tudestg sco lingua estra. Per scolars da lingua materna rumantscha vegn il reto-rumantsch fixà ensemen cun la lingua d'instrucziun sco lingua materna en il senn da l'art. 9a da l'ordinaziun federala da renconuschientscha davart la maturitad»*¹ (CS 413.11). Cun la revisun da la lescha davart las scoals medias dals 27-9-1998 (DG 425.000) è vegnida fermamain revalidada la posiziun dal rumantsch a quest nivel. Dapi l'onn da scola 1999/2000 èsi pussaivel en il Grischun d'absolver ina maturitad bilingua (rumantsch/tudestg). Ultra dal rom rumantsch ston perquai vegnir purschids almain anc dus roms da basa en lingua rumantscha. Tenor la nova Lescha davart las scolas medias po il rumantsch vegnir tscherni er sco emprima lingua, sco lingua estra, sco rom d'accent u sco rom facultativ.

Per ils plans d'instrucziun destinads a las **scolas professiunalas** è la Confederaziun responsabla per la plipart da las professiuns. Quests plans d'instrucziun dattan pauc impurtanza a l'instrucziun da rumantsch. Las scolas mercantilas a Glion e Samedan porschan a las scolaras ed als scolars da lingua rumantscha ina lecziun obligatoria da rumantsch l'emna. A la scola professiunala artisanala a Samedan è da princip il tudestg la lingua d'instrucziun, il rumantsch vegn dentant resguardà per ils emprendists da lingua rumantscha en il rom da curs en bloc.

¹ Versiun abolida cun la midada definitiva da la ORM/MAV al RRM/MAR (2003).

Mesiras politicas per il mantegniment dal rumantsch

Al nivel federal

L'artitgel da linguas da la nova Constituziun federala (art. 70 nCF, en vigur dapi il 1-1-2000) oblighescha la Confederaziun da sustegnair mesiras prendidas dal chantun Grischun per il mantegniment e la promoziun dal rumantsch e dal talian. Il rumantsch ha il status d'ina lingua parzialmain uffiziala en ils contacts tranter la Confederaziun ed ils Rumantschs (vesair p. 38).

Al nivel chantunal

La politica linguistica grischuna s'occupa per gronda part da la promoziun da las duas linguas minoritaras, il rumantsch ed il talian. Il 1987 ha incumbensà la Regenza ina «Gruppa da lavur per las regiuns linguisticas dal Grischun» da sclerir la pussaivladad da decretar ina lescha da linguas chantunala e da preschentar mesiras concretas per il mantegniment e la promoziun dal rumantsch e dal talian. En ses rapport final, publictà il zercladur 1994, ha la gruppa da lavur proponì a la Regenza grischuna d'examinar ils suandants postulats e d'instradar las mesiras correspundentas:

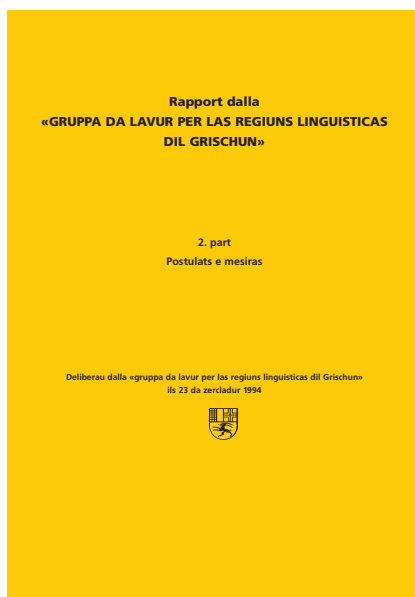
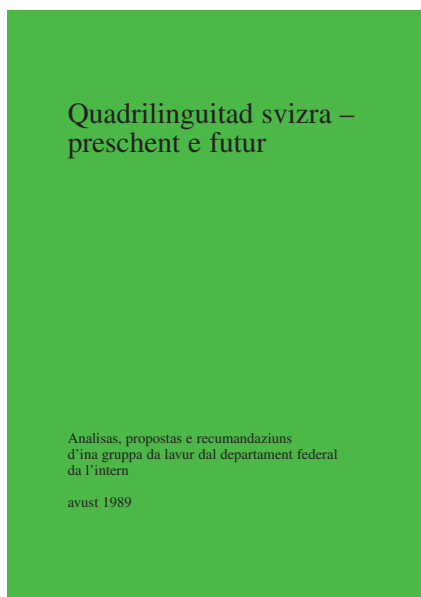
Parlament, administraziun, giurisdicziun

- Promulgar in artitgel da linguas (realisà il 2003!) ed ina lescha per la promoziun linguistica e culturala (realisada il 1999!) en favur da tuttas trais linguas chantunalas, cumprais lur idioms e dialects.
 - Circumscriver territoris linguistics sin la basa da convenziuns regiunalas u intercommunalas (realisà il 1995 per la Val Müstair e per l'Engiadina bassa, incl. S-chanf e Zuoz en Engiadina'Ota, e per singuls cumins dal Grischun central e da la Surselva).
 - Determinar ina suletta lingua rumantscha uffiziala (realisà cun la decisiun dal pievel dals 10-6-2001 areguard la revisiun parziala da la Lescha davart il diever dals dretgs politics en il chantun Grischun; vesair chap. «Situaziun giuridica dal rumantsch», p. 41 e chap. «Rumantsch grischun», p. 93).
 - Duvrar consequentmain las trais linguas dal chantun per ils recess dal Cussegl grond, en l'administraziun chantunala, en la giurisdicziun, per las inscripziuns sin edifizis publics, museums, scolas, plazzals, tavlas d'infurmaziun e d'orientaziun, signals da traffic, formulars, euv. (realisà parzialmain il 2003).
 - Sustegnair in Servetsch da Linguistica Applitgada rumantscha a la Lia Rumantscha dapi il 2003.
 - Instituir in post chantunal per la promoziun linguistica (realisà il 1995 cun ina plazza da 50%, dapi il 2003 part dal nov Uffiz da cultura, www.afk.gr.ch).
 - Resguardar la trilinguitad tar la tscherna dal personal administrativ.
 - Decentralisar tscherts secturs da l'administraziun chantunala en las regiuns linguisticas; integraziun linguistica dal personal decentralisà (curs da lingua ad hoc).
-

Scola	<ul style="list-style-type: none"> • Far experiments cun models d'immersiun en las scolas secundaras da lingua tudestga. • Prender mesiras per segirar las scolas rumantschas existentas en las vischnancas bilinguas (en ils onns 1996–2000 è vegni experimentà a Samedan in model da scola bilingua, approvà da la Regenza il 2002 e surpiglià da Puntraschigna il 2003). • Instrucziun da franzos a basa dal rumantsch. • Scola bilingua rumantsch-tudestg/talian-tudestg a Cuira (realisà dapi il 1999). • Promover il barat da classas e da magisters en il Grischun. • Promover la trilinguitad cun material d'instrucziun adattà. • Edir ina revista trilingua per ils scolars grischuns. • Pussibilità d'emprender las linguas chantunales en las scolas secundaras, professiunales e medias. • Promover la trilinguitad passiva tar la magistraglia. • Introducir il rumantsch sco rom d'elecziun obligatori en la secziun tudestga dal Seminar da scolastAs dal Grischun (realisà, betg surpiglià da la nova Scol'auto professiunala da pedagogica a Cuira, avverta il 2003/2004). • Elavurar meds d'instrucziun en lingua rumantscha per las scolas medias dal Grischun (realisà parzialmain). • Rinforzar l'instrucziun da rumantsch en las scolas professiunales dal Grischun.
Medias	<ul style="list-style-type: none"> • Transmetter emissiuns en pliras linguas en ils programs da la Societad svizra da radio e televisiun (SSR; realisà parzialmain). • Derasar in program da radio per mintga lingua chantunala en l'entir Grischun (realisà parzialmain). • Privilegiar las linguas chantunales en las emissiuns da la televisiun svizra che vegnan transmessa sin il chanal biling. • Obligar ils radios privats da duvrar en moda equilibrada tuttas trais linguas chantunales (adempli parzialmain). • Promover la pressa rumantscha che garantescha il svilup organic e la derasaziun sistematica da la lingua (realisà: La Quotidiana, Agentura da Novitads Rumantscha ANR).
Economia	<ul style="list-style-type: none"> • Tegnair quint da las consequenzas negativas da la planisaziun economica per las regions linguisticas periclitadas dal Grischun. • Contribuir a la derasaziun dal rumantsch tras l'economia privata (descripciuns da products, instrucziuns d'adiever, reclamas, euv., garanti parzialmain grazia a la lingua unificada rumantsch grischun).
Conscienza linguistica	<ul style="list-style-type: none"> • Promover la conscienza per la valor da la trilinguitad grischuna.

Chapientscha vicendaivla	<ul style="list-style-type: none"> • Promover la chapientscha vicendaivla tranter las trais gruppas linguisticas dal Grischun. • Sustegnair la lavur da giuventetgna dal Grischun triling e promover ils contacts tranter ils Rumantschs da las differentas regiuns linguisticas (inizià il 1993 cun la revista mensila «Punts»). • Edir ina revista d'infurmaziun trilingua.
--------------------------	--

En il senn dal princip da subsidiarità duai il Grischun sustegnair finanziailmain las vischnancas en lur sforzs da mantegnair e promover il rumantsch ed il talian, sche quellas na disponan betg dals meds finansials necessaris per talas mesiras. La Regenza grischuna ha l'obligaziun da giuditgar, sch'ils postulats surmenziunads èn realisabels e d'incumbensar ils uffizis competents cun las lavurs necessarias per lur realisaziun.

Litt: R. Coray, Rätoromanische Mythen. Die Stellung des Bündnerromanischen in der Schweizer Sprachenpolitik, in: Ladinia 26–27 (2002–2003), 121–39; Nay, G.: «Die Stellung des Romanischen als Gerichtssprache» in: Gesetzgebung heute, 1991/1, Schweizerische Bundeskanzlei, Bern 1991, 9–26; Thürer, D.: Rechtsgutachten betreffend einiger Fragen zur gesetzlichen Verwirklichung des Territorialprinzips im Sprachenrecht des Kantons Graubünden, erstattet der Regierung des Kantons Graubünden, Zürich 1982, in: Schweiz. Zentralblatt für Staats- und Gemeindeverwaltung, Bd. 85 (1984); Pfeil, B. S., Die Minderheitenrechte in der Schweiz, in: Minderheitenrechte in Europa 2 (2002), 396–415; Viletta, R.: Abhandlung zum Sprachenrecht mit besonderer Berücksichtigung des Rechts der Gemeinden des Kantons Graubünden, Bd. 1: Grundlagen des Sprachenrechts. Zürcher Studien zum öffentlichen Recht 4, Zürich 1978.